

ЗВО «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Гуманітарний факультет

Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота бакалавра

**ГОЛОВНІ УБОРИ ЖІНОК ЯК ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
У ЛЬВОВІ 2021-2022 РОКІВ
(НА ПРИКЛАДІ РІЗНИХ ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ)**

Студентки IV курсу
групи ГКУ 18/Б
Генкул Вероніки

Наукова керівниця:
завідувачка кафедри філософії
Біла Орися, к.ф.н.

робота рекомендована до захисту перед ЕК,
протокол № 47 від 10 червня 2022 р.
Завідувачка кафедри культурології,
кандидатка філологічних наук, Рибчинська Зоряна _____

Львів 2022

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНТРОПОЛОГІЇ РЕЛІГІЙНОГО ОДЯГУ	10
1.1. Дослідження культури одягання як частини релігійної культури в соціальній антропології та теології.....	10
1.2. Методологічні зауваги стосовно дослідження одягу в соціальній антропології.....	13
РОЗДІЛ II. АНТИЧНІ ТА БІБЛІЙНІ ВИТОКИ ТРАДИЦІЇ ПОКРИВАННЯ ГОЛОВИ ЖІНКАМИ	16
2.1. Біблійні джерела культури одягання.....	16
2.2. Відмінності у чоловічому та жіночому одязі з погляду історії християнства.....	17
2.3. Головні убори жінок як символи покори та соціального статусу.....	19
РОЗДІЛ III. СУЧАСНІ ВЕРСІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОКРИВАННЯ ЖІНОЧОЇ ГОЛОВИ В ХРИСТІЯНСЬКИХ СПІЛЬНОТАХ	23
3.1. Конфесійні відмінності у традиції покривання жіночої голови.....	23
3.2. Рух за покриття голови жінок.....	25
РОЗДІЛ IV. ГОЛОВНІ УБОРИ ЖІНОК-ХРИСТІЯНОК У ЛЬВОВІ 2021- 2022 РР	28
4.1. Львів як простір зустріч і різних культур та практик одягання головних уборів.....	30
4.2. Значення головних уборів для жінок у православних та греко- католицьких храмах Львова у 2021-2022 рр.	30

4.3. Значення головних уборів для жінок у протестантських громадах Львова у 2021-2022 рр.	33
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	42
ДОДАТКИ	47
Додаток 1. Різновиди жіночих покриттів та головних уборів.....	47
Додаток 2. Допоміжні зображення.....	49
Додаток 3. Фото Street Style Hunter.....	50
Додаток 4. Фото головних уборів жінок у Львові, 1930-40 рр.....	50
Додаток 5. Фото головних уборів жінок-християнок у Львові, 2021-2022 рр.	51

АНОТАЦІЯ

Місто Львів укорінене в християнську культуру, у ньому перетинаються традиції різних церков та громад, які трактують по-різному такий елемент вбрання як покриття голови жінками, його символічний і практичний зміст. Для виявлення особливостей релігійної культури Львова було проведено історико-герменевтичний аналіз традиції покривання жінками голови та досліджено релігійні, символічні та культурно-історичні змісти цієї практики. За допомогою глибинних інтерв'ю з вірянками та лідерами церковних громад православної, греко-католицької та різних протестантських церков Львова було проведено дослідження, завдання якого – продемонструвати особливості жіночого покриття голови в цих громадах, відмінності між ним та інтерпретації практик з погляду самих жінок та очільників громад. Вдалося простежити загальні тенденції й відмінності у позиції вірянок Львова щодо покриття голови, простежити та виявити змісти, які вкладаються у цю практику в контексті сучасного Львова. Це дослідження розширило діапазон уявлень про сучасну релігійну культуру у Львові.

Ключові слова: *головний убір, жінка, християнська церква, покриття, підпорядкування чоловікові, Львів, традиція.*

Abstract. The city of Lviv is rooted in the Christian culture, the traditions of different churches and communities are intersected, interpreting variously such an element of attire as women's head covering, its symbolic and practical meaning. To identify the peculiarities of Lviv's religious culture, a historical and hermeneutic analysis of the tradition of covering women's heads was conducted and religious, symbolic and cultural and historical content of this practice was investigated. By means of deep interviews with Christian women and leaders of church communities of Orthodox, Greek Catholic and various Protestant churches of Lviv, a study was conducted, the task of which is to demonstrate the features of women's head covering in these communities, the differences between it and the interpretations of practices from the point of view of women themselves and heads of communities. We succeeded to trace the general trends and differences in the position of Lviv's

believers regarding covering heads, to trace and identify the contents that are invested in this practice in the context of the modern Lviv. This study has expanded the range of ideas about the modern religious culture in Lviv.

Keywords: *head covering, woman, Christian church, veil, submission to the husband, Lviv, tradition.*

ВСТУП

Ця науково-дослідницька робота присвячена аналізу покриття та головних уборів жінок як феномену релігійної культури на прикладі різних християнських конфесій у Львові 2021-2022 років.

Актуальність. Чому люди покривають своє тіло? Функції одягу протягом історії дуже змінювалися. Одяг міг слугувати інструментом для захисту від негоди, приховувати сором, маскувати недоліки чи допомагати виглядати красивіше¹.

У кожній країні норми одягання дуже різняться. До прикладу, у західному світі переважає достатня свобода в одязі, тоді як на Сході практикується строгість, дотримання правил і традицій, а також закритість одягу, особливо жіночого.

Покриття тіла й голови несе певне смислове навантаження, яке різниться залежно від культурного середовища. На Заході одяг здавна слугував ідентифікатором певного соціального класу: так, наприклад, згідно з законом про розкіш (XIII ст.) представникам нижчих класів заборонялося купувати дорогий одяг, навіть, якщо вони мали фінансову можливість. Так само у Стародавньому Римі тогу могли носити лише римляни, саме вона була маркером римського громадянства².

Одяг і одягання є невід'ємною частиною культури. Антропологічні дослідження одягу цікаві не лише тому, що вони виявляють особливий семіотичний зріз щоденності, але й є ключем до розуміння багатьох інших сфер життя: гендерної, соціальної, економічної, релігійної, естетичної тощо. Львів, як і більшість західної частини України, глибоко укорінений в християнську культуру. При тім, будучи відносно великим містом (понад 700 тис. мешканців), він є місцем зустрічі і перетину різноманітних християнських громад і традицій, які теж по-різному інтерпретують такий елемент як жіноче

¹ Схіппер М. *Голі чи покриті. Світова історія одягання та оголення...* с.21

² Свендсен Л. *Філософія моди* — М.: Прогресс, Традиция, 2007. — 256 с.

покриття голови. Базуючись на уривку Першого послання апостола Павла до Коринтян 11:2-16, в якому йдеться про припис прикривати жіночі голови під час молитов, в християнській традиції розвинулись різноманітні практики покривання, що варіюються не лише за формою, але й мають різне смислове навантаження. Дослідження головних уборів жінок як феномену релігійної культури сучасного Львова дозволить простежити вплив культурних елементів християнства чи традицій на сучасну культуру носіння жінками головних уборів у Львові, зрозуміти сприйняття жінками головного покриття як способу самовираження, статусу, покори чоловікові чи Богові.

Дослідження має міждисциплінарний характер: у ньому перетинаються такі сфери соціо-гуманітарних знань як соціальна/культурна антропологія і релігієзнавство. Поєднання такого типу не є новим для антропології. У цій сфері опублікована вже чимала кількість праць західних антропологів та релігієзнавців: М. Схіппера³, Р. Вейтз⁴, С. Баччіоччі⁵, Д. Бішау і К. Касеке⁶, Д. Гілла⁷ та ін. Однак, вивчення цього особливого зрізу релігійної культури сучасного Львова відбувається вперше.

Мета дослідження – описати та концептуалізувати культурно-антропологічну складову жіночих головних уборів вірянок християнських громад Львова.

³ Схіппер М. *Голі чи покриті. Світова історія одягання та оголення*. пер. О. Смерек. – Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2019. 240 с.

⁴ Weitz R. *Rapunzel's Daughters: What Women's Hair Tells Us About Women's Lives*, Farrar, Straus and Giroux, 2004, 371 p.

⁵ Vacchiocchi S. *Christian Dress & Adornment*, 1995, 161 p.

⁶ Bishau D., Kaseke K. *What is in a Dress? A Historiographical Exploration of the Relationship between Clothing, Morality and Cultural Identity in Zimbabwe*, 19 p.

⁷ Gill David W. J. *The Importance of Roman Portraiture for head-coverings in 1 Corinthians 11:2-16*, 16 p.

[Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://legacy.tyndalehouse.com/tynbul/Library/TynBull_1990_41_2_05_Gill_HeadCoverings1Cor11.pdf

(15.02.22)

Предметом цього дослідження є сучасна релігійна культура у місті Львів, а *об'єктом* – головні убори жінок православних, греко-католицьких церков та протестантських громад.

Завдання – 1) здійснити комплексний огляд теологічних засад та культурного контексту традиції покривання голови жінками; 2) провести польове дослідження у церквах Львова за допомогою інтерв'ювання вірянок та лідерів релігійних громад (пасторів і священників), щоб виявити інтерпретацію символізму й естетики жіночих головних уборів, показати, які існують уявлення і очікування, і як вони пов'язані з розумінням влади і покірності, гендерних ролей в суспільстві і релігії.

Методи дослідження. Дослідження здійснюватиметься методом історичної герменевтики та компаративного аналізу, а також якісним методом глибинного напівструктурованого інтерв'ю.

Робота складається із вступу, чотирьох розділів (теоретичного, аналітичного та практичного), висновків, списку використаної літератури та джерел, а також додатків.

У теоретичному розділі представлено методологію антропологічних досліджень у контексті покриття як частини релігійної культури, історію жіночих головних уборів у розвитку історії християнських церков, а також описано антропологію головних уборів та їх видозмінення до сучасності. Окремий підрозділ буде присвячено статевої й тілесності, де буде показано, що ця тема стосується представників обох статей.

В аналітичній частині (Розділ II і III) я досліджуватиму зв'язок покриття голови жінки та владою чоловіка над жінкою. У цьому розділі я зверну увагу на культурні особливості міста Коринт, а також досліджуватиму сучасну практику руху за покриття жінок.

Останній практичний розділ буде стосуватися безпосередньо дослідження головних уборів жінок у християнських церквах та громадах

Львова 2021-2022 роках та їхнього значення та смислового навантаження для вірянок. Буде здійснено польове антропологічне дослідження у львівських церквах трьох християнських конфесій. За допомогою якісних методів спостереження та глибинних інтерв'ю я проаналізую та зафіксую відмінності у тому, як вірянки різних релігійних громад сприймають настанову апостола Павла про покриття голови, з якою метою носять хустку, шаль чи інший головний убір на службу чи зібрання. Важливими критеріями відбору респондентів будуть: проживання у Львові, приналежність до християнської громади та активне відвідування богослужінь/зібрань. Окрім того, буде опитано священників та пасторів церков трьох вищезазначених конфесій.

У додатках розміщені фото різних типів покриттів у історіографічному вимірі, а також фото головних уборів жінок у місті Львів.

РОЗДІЛ І
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
АНТРОПОЛОГІЇ РЕЛІГІЙНОГО ОДЯГУ

1.1. Дослідження культури одягання як частини релігійної культури в соціальній антропології та теології

У праці «Що таке одяг? Історіографічне дослідження одягання, моралі та культурної ідентичності в Зімбабве» антропологи Девід Бішау і Кваедза Касеке порівнюють культуру одягання на європейському Заході та в південно-африканській Зімбабве. Дослідники поставили собі за ціль з'ясувати, що означає бути одягненим і чи насправді одяг відображає культурну ідентичність й етичну позицію людини, та чому питання одягання таке важливе, коли йдеться про жінок⁸. Автори стверджують, що одяг не є нейтральним: він може багато розповісти про цінності та культурну ідентичність людини, яка його носить. Порівнюючи доколоніальну культуру одягання в Зімбабве та її сучасні форми, вони зауважують, що, на відміну від традицій західного світу, африканська культура одягання не мала жодного морально-етичного навантаження, зокрема жінки не прикривали стегна і груди, і одягання як таке зовсім не пов'язувалося із відчуттям сорому та провини⁹. На початку ХХ століття, коли в Африку почали прибувати християнські місіонери з Європи та США, вони принесли з собою також інше розуміння культури одягу. Як результат, сучасна культура одягання в Зімбабве – це гібрид юдейсько-християнських цінностей та традицій народу цієї країни. У повсякденному житті сучасні зімбабвійці схильні одягатися на західний манер, але під час релігійних ритуалів та традиційних церемоній вони часто продовжують оголюватися так, як це було прийнято в

⁸ Bishau D., Kaseke K. *What is in a Dress? A Historiographical Exploration of the Relationship between Clothing, Morality and Cultural Identity in Zimbabwe*, p. 2.

⁹ Bishau D., Kaseke K. *What is in a Dress...* p. 10.

доколоніальний час, не оперуючи західними поняттями сорому чи гріховності тілесного оголення¹⁰.

У статті Бат-Шеви Гасс та Гайдена Лутека «Мода і віра: ісламський одяг та ідентичність у Нідерландах» дослідники намагаються показати зв'язок між одягом та ідентичністю на прикладі сучасних голландських мусульманок. Як і у випадку Бішау та Кассеке, їх цікавить, як поєднуються секулярна модерність та релігійна традиція, зокрема, як їх взаємовплив відображається у формуванні ідентичності сучасних міських жительок Амстердама, які вважають себе мусульманками. За допомогою глибоких інтерв'ю, проведених у два етапи – у 2009 та 2018 роках, автори показують, як за допомогою одягу голландські мусульманки формують власну суб'єктність («agency»), тобто, *«здатність обирати та діяти у соціальній дії, таким чином розширюючи межі архетипної голландської ідентичності та водночас розширюючи значення ісламу, щоб сформувати власну ідентичність, ту, на яку впливають теми імміграції, етнічності, релігійного знання і гендеру»*¹¹. Мусульманський одяг, підсумовують дослідники, дозволяє жінкам формувати ідентичність, яка є не зовсім нідерландською, але й і не іноземною (марокканською, турецькою чи якою іншою). Як вони пишуть, *«вона (ідентичність) є водночас і тією, і іншою, і ані тією, ані іншою» («it is simultaneously both and neither»)*.¹² Використовуючи термінологію Гомі Баби, нідерландські жінки-мусульманки утворюють «третій простір»,¹³ який дозволяє переоцінити та переформувати існуючі категорії «голландськості» та «ісламськості». Як результат, бінарна позиція між мусульманським та голландським зникає і утворюється щось нове: так, наприклад, відома нідерландська мережа магазинів «НЕМА» у 2008-2009 рр. почала продавати

¹⁰ Bishau D., Kaseke K. *What is in a Dress...* p. 13

¹¹ Hass B. S., Lutek H. *Fashion and Faith: Islamic Dress and Identity in The Netherlands*, Religions, 10 (6), 356.

¹² Там само.

¹³ Bhabha, Homi K. 2012. *The Location of Culture*. Abingdon: Routledge, 440 p.

головні убори для мусульманських жінок в кольорах нідерландського прапора.¹⁴

Оскільки, згідно з християнським віровченням, одяг є частиною створеного Богом порядку, теологія, за словами італійського дослідника Альберто Амбросіо, цікавиться і культурою одягання¹⁵. Його стаття «Невидимий одяг: ткацтво теології моди» окреслює теоретичну рамку теології моди у трьох вимірах: матеріальному (мода), етичному та естетичному. Посилаючись на Г. Зіммеля та Р. Барта, які ідентифікують моду як центральний маркер сучасності¹⁶, він пише, що мода як духовно-релігійна система зі своїми кодами є значущою частиною християнської культури. Моралізаторство, притаманне християнській теології у питаннях культури одягання, пише дослідник, слід замінити на ширший суспільно-етичний аналіз, що включатиме осмислення ефектів модної індустрії на сучасний світ, зокрема й її вплив на екологію. Так само, коли йдеться про естетичний вимір культури одягу, у християнській теології він часто редукується лише до естетики літургійно-службового одягу. Натомість, *«символіка одягу та спосіб її виготовлення цілком здатні забезпечити матеріал для створення нескінченних творчих метафор, оскільки вони вкорінені в живому досвіді самоодягання»*, – вважає дослідник. Розвиток теології моди, на його думку, є умовою розвитку теології як такої¹⁷.

У статті «Мода та її одяг: з точки зору християнської теології» Джіанлука Монтальді зауважує, що оскільки культура одягання є невід’ємною частиною культури взагалі, окреслення якоїсь єдиної християнської традиції одягання, як і вироблення єдиної точки зору на це питання є надзвичайно складним, якщо взагалі можливим завданням. Тому він зосереджується на тому сегменті, який сам знає найкраще: культурі одягання в католицизмі

¹⁴ Hass B. S., Lutek H. *Fashion and Faith...* p. 19

¹⁵ Ambrosio A. *Invisible Dress: Weaving a Theology of Fashion*, 2019, p. 2.

¹⁶ Ambrosio A. *Invisible Dress...* p. 4.

¹⁷ Ambrosio A. *Invisible Dress...* p. 6.

північної Італії. Хоча історія християнства дотепер і не розробляла окремої теології моди, однак відомо про духовні практики, у яких особливу увагу приділяли одягу, його символічному і духовному значенню. На думку дослідника, розуміння культури одягання в системі релігії завжди повинне враховувати історичний контекст, а не обмежуватися лише судженнями морально-релігійного характеру¹⁸.

1.2. Методологічні зауваги стосовно дослідження одягу в соціальній антропології

Дослідження одягу і одягання не є окремою частиною соціальної антропології: зазвичай в антропології одягу, як і в більшості досліджень з соціальної антропології, використовуються ті самі методи та підходи та піднімаються подібні проблеми, як і в усій дисципліні. З антропологією одягання перетинаються етнологічні музейні дослідження текстилю та одягу, у результаті чого дисциплінарні межі між антропологією та етнологією стираються та ускладнюються. Як пише К. Транберг Хансен, антропологи, що займаються дослідженнями одягу, черпають натхнення у міждисциплінарних дослідженнях матеріалів та одягу, історії костюму, історії мистецтва та дизайну, соціальній та економічній історії тощо¹⁹.

Однак порівняно з ними, антропологія одягу завжди відрізнялася цілісним та контекстуальним підходом до предмету дослідження, зосереджуючись на символічному і культурному значенні одягу та відзначаючись високим рівнем міждисциплінарності. Дослідники одягу, як і інші соціальні антропологи, використовують якісні методи, такі як спостереження, інтерв'ю, поглиблений аналіз та польове дослідження. Крім того вони часто вдаються до пошуку нових методів дослідження, які дозволили б їм ширше розкрити предмет дослідження. Так, наприклад, Девід Бішау і Кваедзе Касеке досліджували зімбабвійські традиції одягання за

¹⁸ Montaldi G. *Fashion and its clothes: a perspective from Christian theology*, 21 p.

¹⁹ Karen Tranberg Hansen. *The World in Dress: Anthropological Perspectives on Clothing, Fashion, and Culture*, 28 p.

допомогою методу герменевтичної історіографії. Важливим принципом історіографічного методу є розпізнання за феноменом одягу його динамічної природи – тісного зв'язку символічної системи одягання з культурою і релігійними віруваннями суспільства. Для антрополога, який працює з цим методом, важливо визнати унікальність кожної історичної ситуації²⁰.

У праці «Передмова до історії» Карл Густавсон виділив чотири основних принципи історіографії: безперервність (континуальність), зміна, причина та соціальні сили. Принцип причини – це фактори, що впливають на формування явища. Саме у дослідженні причин дослідники розходяться найчастіше, адже добір та інтерпретація фактів – завжди справа суб'єктивна²¹.

У працях згаданих мною антропологів був застосований переважно якісний або історіографічний метод, описане історичне підґрунтя проблеми та її культурні особливості. Особливість моєї роботи полягає у комплексному міждисциплінарному аналізі релігійного одягу та значення практики носіння головних уборів у специфічному середовищі міста Львів. Я звернулася до таких дисциплін як соціальна/культурна антропологія, історія, релігієзнавство, філологія. Моє дослідження передбачає компаративний аналіз феноменологічного аспекту поставленого питання, а якісний метод найкраще підходить для того, щоб зафіксувати відмінності у тому, як вірянки різних релігійних громад сприймають настанову про покриття голови. Отож, у практичному дослідженні було обрано метод спостереження та глибинного напівструктурованого інтерв'ю.

Підсумовуючи цей розділ, виведу декілька важливих тез для мого подальшого дослідження. Одяг розповідає про культурні та релігійні цінності особистості, до того ж вони можуть трансформуватися під впливом інших релігійних культур. Вбрання є частиною створеного Богом порядку, кодовою

²⁰ Там само.

²¹ Gustavson Carl G., *A Preface to History*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1955, 238 p.

та знаковою системою. Покриття людини не є нейтральним, одяг часто слугує вираженням ідентичності.

Антропологи, що вивчають одяг, часто звертаються до інших наук, щоб їхнє дослідження було більш повним та різноплановим. Методи, що використовуються дослідниками одягу в релігійній культурі, є ефективними, тож моя робота також передбачає використання методу історичної герменевтики, компаративного аналізу і якісного методу інтерв'ювання. Окрім того, моє дослідження має міждисциплінарний характер.

РОЗДІЛ II

АНТИЧНІ ТА БІБЛІЙНІ ВИТОКИ ТРАДИЦІЇ ПОКРИВАННЯ ГОЛОВИ ЖІНКАМИ

2.1. Біблійні джерела культури одягання

Не буде перебільшенням сказати, що історія культури одягання як частина історії християнства розпочинається вже у перших розділах Книги Буття, в історії про створення людей (Бут. 1:27)²². У другому розділі книги Буття дізнаємося, що перші люди були від природи голими і не мали на собі жодного одягу: *«І були вони нагі обоє, Адам та жінка його, і вони не соромилися»* (Бут. 2:25). Поняття сорому, пов'язане з гріхопадінням, змушує перших людей прикрити власне тіло: *«І розкрилися очі в обох них, і пізнали, що нагі вони. І зшили вони собі фігові листя, і зробили опаски собі»* (Бут. 3:7). Саме з цього моменту, коли гармонія між Богом та людиною була розірвана, розпочинається історія покривання тіла. Як зазначає А. Амбросіо, після гріхопадіння одяг став другою шкірою людини²³.

Як ми знаємо, і про це свідчать численні антропологі XIX століття, первісні люди не знали відчуття сорому, пов'язаного з фактом оголеності²⁴. І донині існує чимало тубільних племен, які майже не покривають своє тіло. Одяг у них не призначений для покриття інтимних частин тіла, а жінки можуть оголювати груди, і це зовсім нікого не буде непокоїти²⁵. Проте експансія авраамістичних релігій – юдаїзму, християнства та ісламу – сприяли також експансії культури одягання, притаманної цим релігіям, з яких історично найвпливовішим (у різних його формах) було християнство²⁶. В усіх трьох авраамістичних релігіях культура одягання тісно пов'язана з

²² Біблія. Книги Старого та Нового Заповіту. Українське Біблійне Товариство. Тут і далі переклад І. Огієнка.

²³ Ambrosio A. *Invisible Dress: Wearing a Theology of Fashion*, 2019, p. 3

²⁴ Схіппер М. *Голі чи покриті. Світова історія одягання та оголення*. пер. О. Смерек. – Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2019. 240 с.

²⁵ Bishau D., Kaseke K. *What is in a Dress...* p.15.

²⁶ Схіппер М. *Голі чи покриті. Світова історія одягання та оголення...* с.25

питаннями етики і моралі, з соціальним статусом носіїв одягу та їхньою гендерною ідентичністю.

2.2. Відмінності у чоловічому та жіночому одязі з погляду історії християнства

Погляньмо, що Святе Письмо говорить про одяг чоловіка та жінки. Зокрема у Второзаконні 22:5 знаходимо припис: *«Не буде чоловіча річ на жінці, а мужчина не зодягне жіночої одежі, бо кожен, хто чинить це, огида він для Господа, Бога Свого»*. Мойсей, який традиційно вважається автором цього тексту, наказує поважати відмінності у одязі та в ролях чоловіка та жінки, оскільки вони є частиною створеного порядку²⁷. У теології цей припис має глибоко символічне значення: Бог придумав біологічні, психологічні та функціональні відмінності, щоб ми розуміли, хто ми є, яким Господь бачить наше призначення і щоб ми його виконували²⁸.

Однак, культурні символи фемінності та маскуліності трансформуються, так само, як трансформуються стандарти одягу чоловіків і жінок. Наприклад, зображення у скельному некрополі Бені-Хасан епохи Стародавнього і Середнього царства в Єгипті вказують на різьблену схожість в одязі чоловіків та жінок (див. дод. 2). Існувало два типи одягу: нижня білизна (туніка) та верхній одяг. Як видно на зображенні, у жінок туніка довша і більше покриває тіло. Хоча, як на сучасний погляд, різниця справді невелика.

Натомість у часи апостола Павла різниця між одягом та покриттям чоловіків та жінок була суттєвою та слугувала важливим кодом ідентичності²⁹. У I Посланні до коринтян апостол Павло писав: *«І кожна жінка, що молиться чи пророкує з головою відкритою, осоромлює тим свою голову, бо це є те саме, як була б вона виголена. Бо коли жінка не*

²⁷ Vacchiocchi S. *Christian Dress & Adornment*, 1995, p. 111

²⁸ Там само.

²⁹ Piper J. *Creation, Culture and Corinthian Prophetesses*, 1984 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.desiringgod.org/> (28.04.22)

покривається, хай стриждеться вона; коли ж жінці сором стригтися чи голитися, нехай покривається!» (I Кор. 11:5-6). Власне, саме ці рядки стають аргументом у церквах, де заміжні (а інколи й незаміжні) жінки покривають голову. Проте, ці вірші варто розглядати у контексті всього розділу, а також історичного й культурного середовища, у якому перебував Павло.

У грецьких та єврейських колах I-го століття покриття голови та плечей для жінки було нормою у повсякденному житті, а не лише у храмі. Без покриття заміжня жінка не могла з'явитися на публіці: головний убір на її голові був символом подружньої вірності та скромності. Девід Гілл згадує, що апостол Павло робить виняток для жінок під час трауру: саме в цей час допускалося перебування з розпущеним волоссям³⁰.

Натомість покриття голови у чоловіків було на той час поширено серед язичників. Тому апостол забороняє чоловікам покриватися, щоб вони не приносили язичницькі практики до християнської церкви³¹. Апостол зазначає: *«Кожен чоловік, що молиться чи пророкує з головою покритою, осоромлює він свою голову»* (I Кор. 11:4). Для чоловіка, на противагу до жінки, покрита голова під час молитви неприпустима. Цей звичай оголювати голову зберігається і серед сучасних українців: до сьогодні чоловіки знімають головні убори в храмі та заходячи в дім, де вони традиційно кланялися святим образам. Чоловік також знімав шапку, виявляючи цим свою повагу до господарів³².

Крім того, в елліністичній культурі епохи апостола Павла довге волосся на чоловікові було підставою підозри в гомосексуальній поведінці, ознакою його «жіночності»³³: *«Чи ж природа сама вас не вчить, що коли чоловік запускає волосся, то безчестя для нього? Коли ж жінка косу*

³⁰ Gill David W. J. *The Importance of Roman Portraiture...*, 16 p.

³¹ Там само.

³² Блог православної церкви. *Почему женщина надевает платок в храме?* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.sofija.ru/blog/pochemu-zhenshchina-nadevaet-platok-v-khrame/> (20.02.22)

³³ Там само.

запускає, це слава для неї, бо замість покривала дана коса їй» (I Кор 11:14-15). Натомість практика обрізання волосся серед жінок була поширена в елліністичній Греції як особливий релігійний обряд. Дівчата, які досягали статевої зрілості, посвячували своє волосся до річки³⁴. Також був відомий звичай, про який давньогрецький письменник Плутарх писав: «Якщо в Греції траплялося нещастя, жінка відрізала собі волосся». Грецький оратор та філософ Діон Хрисостом зазначав, що гоління голови жінки чи відрізання волосся було наслідком перелюбу, а після такого вчинку жінка повинна була стати блудницею³⁵.

Коринт, у контексті культури якого виникає послання апостола Павла, мало ще одну історичну особливість. Як зауважує Девід Гілл, воно було «секс-одержиме» – у Коринті панував культ богині Афродіти. Римський географ Страбон зазначає, що у коринтському храмі богині Афродіти було понад тисячу гетер-жриць. Багато моряків та подорожуючих відвідували місто саме заради них – завдяки храмовій проституції процвітало багатство міста. Існувала навіть така приказка: «Подорож до Коринта – не для кожного чоловіка»³⁶. Щоб відрізнятись від решти жінок, коринтські гетери не покривали голову³⁷. Тому апостол Павло наполягав, щоб християнські жінки уникали розпусти, зокрема відвідин культу Діоніса, і закликав їх бути скромними та покривати голову³⁸.

2.3. Головні убори жінок як символи покори та соціального статусу

³⁴ Martin J. William. *1 Corinthians 11:2-16: An Interpretation...*, p. 235

³⁵ Gill David W. J. *The Importance of Roman Portraiture for head-coverings in 1 Corinthians 11:2-16*, p. 12

³⁶ Ребро Д. Мовчання дівчат, або історія одного вірша [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://c4u.org.ua/movchannia-divchat-abo-istoriia-odnoho-virsha/> (19.05.22)

³⁷ Evchurch. *Study 6 – 1 Corinthians 11:2-16 Head Coverings and Corporate Worship*, p.4 [Електронний ресурс]

– Режим доступу: <https://evchurch.info/growthgroups/wp-content/uploads/2019/06/Study-6-1-Corinthians-11-2-16.pdf> (04.04.2022)

³⁸ Gill David W. J. *The Importance of Roman Portraiture for head-coverings in 1 Corinthians 11:2-16*, p. 11

Традиційно жіноче волосся вважалося чимось звабливим і тому гріховним, чимось таким, що потрібно ховати або (і) прикривати. Наприклад, турки були переконані, що жіноче волосся здатне навіть руйнувати родини³⁹. Розпущене та непокрите волосся вказувало на те, що жінка – повія або дуже втомлена⁴⁰.

Оскільки витоки християнства нерозривно пов'язані з єврейською традицією, доцільно зауважити причини покриття голови у цього народу. Євреї пояснюють покриття голови обов'язковим покаанням через гріхопадіння праматері Єви. У Талмуді зазначено, що чоловіки можуть прикривати голову за бажанням, а для жінок це є зобов'язанням. У хасидів головним убором для жінок може бути не тільки хустка чи вуаль, а навіть перука⁴¹.

Незважаючи на різноманіття культур, покриття голови практично завжди і всюди було пов'язане не лише естетикою, а й із соціальним статусом. Зокрема у Північній та Північно-західній Месопотамії незаміжні жінки зобов'язані носити накидку на голові у публічних місцях, повії та рабині – ходити простоволосими. За недотримання цього звичаю останніх могли навіть покарати⁴². Українські жінки XIX-XX століття, навпаки ж, носили головні убори лише будучи заміжніми. У старозавітному П'ятикнижжі теж вказується на зв'язок головного убору з суспільним рангом людини. Так, наприклад, прикривати голову могли лише священнослужителі⁴³.

Покриття голови жінок нерозривно пов'язане із ідеєю суспільної вторинності жінки, її «природного» статусу підпорядкування і навіть небезпечності. Так, наприклад, християнський апологет і проповідник III століття Климент Александрійський вважав, що *«тільки коли обличчя жінок*

³⁹ Схіппер М. *Голі чи покриті. Світова історія одягання та оголення...* с.63

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Схіппер М. *Голі чи покриті. Світова історія одягання та оголення...* с.64

⁴² Там само.

⁴³ Схіппер М. *Голі чи покриті. Світова історія одягання та оголення...* с.120

під покровом, можемо бути певні, що ніхто не піддасться гріху»⁴⁴. Інший ранньохристиянський письменник Тертуліан, який з відомих історичних причин особливо переймався проблемою християнської ідентичності, стверджував, що, ті з жінок, які не покривають голови, обрали шлях повії. Так само, як і юдеї, він пов'язував це із гріхом Єви⁴⁵.

Жіноче покриття підтверджувало владу чоловіка над жінкою, визнання його лідерської ролі. Жінки в той час повинні були віддавати честь чоловікові та покриватися, визнаючи його особливі повноваження⁴⁶. *«Хочу, щоб ви знали, що всякому чоловікові голова – Христос, а жінці голова – чоловік, голова ж Христові – Бог»* (I Кор 11:3) – пише апостол Павло у I Посланні до коринтян. Одним із фундаментальних слів у цьому уривку із Писання є слово «голова», що грецькою мовою може позначати три різних поняття:

- 1) голова як частина тіла;
- 2) особа, яка при владі (наприклад, глава держави);
- 3) у метафоричному сенсі – джерело або походження чогось, першоначало.

Можливо, саме у цьому третьому значенні слід розуміти вираз апостола: *«Бог є джерелом Христа, Христос – джерело чоловіка, а чоловік – джерело жінки»*. Проте більшість церков трактують значення цього слова саме як «влада» над кимось⁴⁷.

Жінка у подружжі виконує роль Церкви – Нареченої Христа, тому, щоб відповідати цій ролі, вона, згідно з тлумаченням багатьох церковних громад,

⁴⁴ Схіппер М. *Голі чи покриті. Світова історія одягання та оголення...* с.138

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Piper J. *Creation, Culture and Corinthian Prophetesses*, 1984 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.desiringgod.org/> (28.04.22)

⁴⁷ Evchurch. *Study 6 – 1 Corinthians 11:2-16 Head Coverings and Corporate Worship*, р.3 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://evchurch.info/growthgroups/wp-content/uploads/2019/06/Study-6-1-Corinthians-11-2-16.pdf> (04.04.2022)

повинна відповідати певним умовам⁴⁸. Саме через те, що чоловік у подружжі – прообраз Христа, а дружина – прообраз Його Нареченої, жінка добровільно має підпорядковуватися чоловікові: «Як кориться Церква Христові, так і дружини своїм чоловікам у всьому» (Еф. 5:2). Тому покриття є символом підпорядкування Церкви Христові і водночас знаком влади чоловіка над дружиною⁴⁹.

Отже, у другому розділі моєї роботи було здійснено комплексний огляд біблійних засад, культурного контексту покриття голови жінками, порівняно покриття чоловіків та жінок, а також досліджено питання символізму й значення покриття голови.

У тих культурах, де не було впливу християнства, чи навіть ісламу, оголення сприймається за норму та не має нічого спільного з гріхопадінням чи соромом. Ті країни та культури, де переважають християнські цінності, прив'язують покривання тіла з етичним питанням та моральністю. Одяг несе у собі смислове навантаження, яке відрізняється у різних релігій та культур.

Покриття слугувало важливим маркером вираження гендерної ідентичності як тоді, так і тепер. Жінка часів апостола Павла мусила покривати голову, щоби показати вірність своєму чоловікові, а чоловікові натомість було заборонено носити головний убір чи запускати волосся. Культурні особливості міста Коринт теж впливали на те, що апостол Павло спонукав жінок поводитися пристойно та покривати голови.

Також було з'ясовано символічне значення покриття жінкою голови: 1) для демонстрації свого соціального статусу; 2) як знак підпорядкування своєму чоловікові та визнання його влади.

⁴⁸ Martin J. William. *1 Corinthians 11:2-16: An Interpretation*, W. Ward Gasque & Ralph P. Martin, eds., *Apostolic History and the Gospel. Biblical and Historical Essays Presented to F.F. Bruce*. The Paternoster Press, 1970, p.232-241

⁴⁹ Ditzel P. *The Head Covering*, 18 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.wordofhisgrace.org/headcovering.pdf> (19.05.22)

РОЗДІЛ ІІІ

СУЧАСНІ ВЕРСІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОКРИВАННЯ ЖІНОЧОЇ ГОЛОВИ В ХРИСТІЯНСЬКИХ СПІЛЬНОТАХ

3.1. Конфесійні відмінності у традиції покривання жіночої голови

Хоча у Святому Письмі немає точних приписів стосовно того, чим і як слід покривати голову, різні християнські конфесії відрізняються різноманіттям традицій та інтерпретацій цього явища⁵⁰. У Римо-католицькій церкві традиція покриття голови жінок існувала до 1965 року. У сучасній Українській Греко-католицькій церкві зовсім не прийнято носити головні убори, покриття на жінці зрідка трапляється переважно у церквах поза межами міста – у селах чи невеликих містечках. У православних церквах заміжні жінки зазвичай покриваються хусткою або мереживною вуаллю (дод. 1, фото 5)⁵¹. Із власних спостережень зазначу, що у православних храмах України часто при вході лежать хустки чи навіть спідниці, які слід одягнути при вході до храму.

У православній традиції колір жіночої хустини відрізняється залежно від свята. На Різдво прийнято одягати білу хустину, на Великдень – червону, зелену – на Зелені свята, а блакитну – на свята, пов'язані із Богородицею⁵².

Однак у деяких балканських країнах православні жінки навпаки знімають головний убір. Це пов'язано з періодом панування турків: щоб вірізнятися від загарбників, місцеві жителі робили все всупереч приписам звичаїв окупантів⁵³.

⁵⁰ Martin J. William. *1 Corinthians 11:2-16: An Interpretation*, W. Ward Gasque & Ralph P. Martin, eds., *Apostolic History and the Gospel. Biblical and Historical Essays Presented to F.F. Bruce*. The Paternoster Press, 1970, p.232-241

⁵¹ Блог Bible help. *Покривать голову или нет?* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.google.com/url?q=https://bible-help.ru/1-korinfyanam-11-1-16-11-30/&sa=D&source=docs&ust=1651156166439112&usg=AOvVaw3Wg1UFiIS6OwyLppGhgUoY> (20.02.22)

⁵² Блог православної церкви. *Почему женщина надевает платок в храме?* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.sofija.ru/blog/pochemu-zhenshchina-nadevaet-platok-v-khrame/> (20.02.22)

⁵³ Там само.

Деякі протестантські деномінації також приписують жінкам носити головні убори. Зокрема меноніти та аміші, пов'язані з традиціями північно-європейського анабаптизму, зобов'язані покривати голову завжди (див. дод. 1, зобр. 2). Це пояснюється тим, що у ранніх християнських громадах жінки покривали голову увесь час, а не тільки під час перебування у храмі (дод. 1, зобр. 1)⁵⁴. Меноніти та аміші вважають, що покриття дано жінці в додаток до волосся і його треба носити весь час, тоді як чоловікам взагалі заборонено носити головний убір (хоча насправді чоловіки меноніти носять шапки, протирічачи таким чином цим установам)⁵⁵. Фанатичність цього принципу іноді доходить до абсурду, коли одні меноніти можуть вважати покриття менонітів іншої гілки неправильним покриттям⁵⁶.

У модерний час традиції покривання голови трансформувалися, проте не зникли зовсім. У ХІХ столітті деякі християни США та Західної Європи почали стверджувати, що волосся є єдиним природнім покривалом жінки. Інші казали, що головний убір потрібно носити лише в храмі. Заможні жінки перейшли на носіння капелюшків, які красиво оздоблювали⁵⁷. Символічний і релігійний сенс уборів втрачався і капелюшки почали інтерпретувати радше як модний аксесуар (дод.1, зобр. 3). Наприклад, в Англіканській церкві традиційно прийнято одягати капелюшки, особливо на шлюбній церемонії в храмі⁵⁸. У ХХ-ХХІ століттях консервативні баптисти, п'ятдесятники також продовжують носити головні убори (дод. 1, фото. 4, 5).

⁵⁴ Berkot D. *Head Covering Through the Centuries* [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.scrollpublishing.com/cgi-bin/sc/ss_mb.cgi?storeid=*10aa1248a706bb410f4e&ss_parm=A77aaa57a18d80656ecf59bdf4d091c26 (23.12.21)

⁵⁵ Ditzel P. *The Head Covering*, 18 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.wordofhisgrace.org/headcovering.pdf> (19.05.22)

⁵⁶ Ditzel P. *The Head Covering...*, p.10.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Hodgkin E. *Will Kate Midlton be forced to follow this rule at Harry and Meghan Markle's wedding?* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.express.co.uk/life-style/life/911056/kate-middleton-meghan-markle-wedding-prince-harry-news> (28.04.22)

3.2. Рух за покриття голови жінок

Цікавим культурним феноменом сучасності, пов'язаним з темою нашого дослідження, є «рух за покриття голови» (The Head Covering Movement) – онлайн-спільнота християн, що закликають до повернення біблійної практики покриття голови жінок. Його засновник – богослов Джеремі Гардінер написав працю, яка стала теоретичним обґрунтуванням руху – «Покриття: забута християнська практика для сучасності»⁵⁹.

Основні цінності та вірування спільноти базуються на 11 розділі Першого послання апостола Павла до коринтян. Гардінер стверджує, що чоловіки-християни повинні носити виключно коротке волосся і не одягати головних уборів під час молитви чи релігійних ритуалів. Волосся жінок повинне бути довшим за волосся чоловіків, і його слід покривати під час молитви. Засновник руху вважає, що у жінки повинні бути два покриття: одне – природне, а інше – штучне. Природне покриття – це волосся жінки, і воно дано їй для слави (1 Кор. 11:15), а штучне – щоб мати знак влади й покори (1 Кор 11:10)⁶⁰. Відповідно до вчення Гардінера, чоловік покликаний вести і любити жінку, а жінка – підкорятися люблячому керівництву чоловіка.

У своїх статтях Джеремі Гардінер також висвітлює головні біблійні причини того, що жінка має бути покритою. Перша причина – порядок створення: рівність не означає однакову роль, владу чи функцію. Ми повинні завжди визнавати вищу владу над нами: як суспільство підкоряється уряду, як Син підкоряється Отцю, так і жінки повинні підкорятися своїм чоловікам⁶¹. Друга причина – ради Анголів (1 Кор. 11:10). Мета покриття – надати візуальний символ зібраній церкві, адже янголи, які були першими

⁵⁹ The Team of The Head Covering Movement [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.headcoveringmovement.com/team>

⁶⁰ Gardiner J. *Is a woman's long hair her covering?* [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.headcoveringmovement.com/articles/is-a-womans-long-hair-her-covering>

⁶¹ Gardiner J. *Why Head Covering? Reason #1: Creation Order* [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.headcoveringmovement.com/articles/why-head-coverings-reason-1-creation-order>

створіннями Бога, можуть спостерігати, як ми поклоняємося⁶². Наступний аргумент стосується природи гендерних відмінностей між чоловіком та жінкою⁶³. Окрім того, на думку Гардінера, ця церковна практика виходила за межі Коринта. Павло у посланні звертається до Церков Божих, які на той час були у Фесалоніках, Ефесі, Антіохії, Кесарії тощо. Зараз це сучасні Ізраїль, Туреччина та Греція, які географічно розташовані віддалено один від одного, проте у кожній з цих країн жінки дотримуються звичаю покриття голови⁶⁴.

Рух підтверджує Нікейську постанову «Вірую» та сучасне положення віри Національної Асоціації євангелістів⁶⁵.

Сайт руху слугує своєрідним центром підтримки для жінок, що покривають голови або лишень зробили цей вибір⁶⁶. На ньому розміщені свідчення жінок з усього світу, статті, що теологічно обґрунтовують практику покривання голови, практичні поради, як це робити та де можна придбати хустини; книги, проповіді, відео, а також зображення з цитатами, якими можна ділитися. Статті погруповано за такими категоріями: «Біблійні причини покривати голову», «Заперечення покриття голови», «Питання щодо покриття голови», «Постаті історії Церкви», «Теологічна критика», «Короткі біографії», «Практичні поради» тощо⁶⁷.

Одним із інструментів впливу на християнок є свідчення жінок, які покривають голови та належать до «Руху за покриття». Таких свідчень на сайті понад 50. Наприклад, Даніса Чурчіль, заміжня жінка, відвідує

⁶² Gardiner J. *Why Head Covering? Reason #2: Angels* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/articles/why-head-coverings-reason-2-angels>

⁶³ Gardiner J. *Why Head Covering? Reason #3: Nature* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/articles/why-head-coverings-reason-3-nature>

⁶⁴ Gardiner J. *Why Head Covering? Reason #4: Church Practice* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/articles/why-head-coverings-reason-4-church-practice>

⁶⁵ Gardiner J. *The Head Covering Movement. Beliefs, Purpose and Values* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/beliefs-purpose-values>

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Gardiner J. *Articles* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/articles-series>

реформаторську пресвітеріанську церкву в Канаді із 2007 року (є членом церкви із 2010 року), почала покриватися із 2012 року. Жінка носить головний убір лише під час публічного поклоніння в церкві. Покриває вона голову хусткою, вуаллю чи звичайним тонким шарфом. Її батьки та друзі не розуміли рішення, яке прийняла вона разом зі своїм чоловіком. Проте після початку покривання голови Даніса вплинула на сім сімей, жінки та дівчата в яких також почали застосовувати цю практику⁶⁸.

Іншим прикладом є незаміжня американка Елайн Міллер. Зараз їй 29 років, з самого дитинства відвідує баптистську церкву. Покривати голову почала у 2016 році. За її словами, вона покалася у попередніх тяжких гріхах, впала на коліна і прийняла рішення покритися під час читання Першого послання до коринтян в знак підкорення Богові. У перший рік після прийняття у своє життя цього символу як знак покори Господу, дівчина носила покриття різного типу (тюрбани, кепки і навіть покриття стилю хіджаб) всюди: і в церкву, і під час молитви, і навчання, і навіть на роботу. У церкві, яку відвідує Елайн, окрім неї ніхто більше не покривається, проте її підтримують у її виборі⁶⁹.

Отже, у третьому розділі було проведено компаративний аналіз покриттів жінок різних християнських конфесій, було виявлено основні відмінності між значенням покриття, типами головних уборів та частотою покривання.

Окрім того, було проаналізовано сучасний феномен – онлайн-спільноту «Рух за покриття», що носить дещо пропагандистський характер, проте відкрито не насаджує свої принципи, спонукаючи більшою мірою до відкритого обговорення та діалогу. Для цього вони використовують

⁶⁸ Roldan J. *Covering Testimony: Danica Churchill* [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.headcoveringmovement.com/testimonies/covering-testimony-danica-churchill>

⁶⁹ Roldan J. *Covering Testimony: Elaine Miller* [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.headcoveringmovement.com/testimonies/covering-testimony-elaine-miller>

найрізноманітніші інструменти, зокрема свідчення жінок різних протестантських деномінацій, які своїм прикладом впливають на інших жінок, які теж вирішують з біблійних причин покривати голову.

РОЗДІЛ IV

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА. ГОЛОВНІ УБОРИ ЖІНОК-ХРИСТИЯНОК У ЛЬВОВІ У 2021-2022 РР.

4.1. Львів як простір зустрічі різних культур та практик одягання головних уборів

Львів є центром одного із найрелігійніших регіонів України; місто мультикультурне та багатонаціональне, в якому проживають представники різних християнських конфесій, а також юдеї, мусульмани і навіть буддисти. Серед християнських конфесій у Львові представлені Українська греко-католицька церква, Православна церква України, Римо-католицька церква, Українська православна церква МП, Вірменська апостольська церква та велике розмаїття протестантських громад (баптисти, п'ятдесятники, лютерани, реформаторські церкви, адвентисти сьомого дня). У свою чергу ці релігійні громади об'єднують людей різних національностей і культур, а тому відрізняються традиціями одягання та покриття голови. Це стосується і жіночих головних уборів. Як видно на світлинах Street Style Hunter⁷⁰ (дод.3, рис.10,11,12), котра фотографує цікаво одягнених людей у центрі міста, багато жінок також носять традиційну українську хустку чи пов'язку як модний аксесуар у буденному житті. Переглядаючи світлини початку 1940-х років, бачимо, що у Львові всі жінки носили капелюшки або хустини (дод. 4, рис.13). Для чоловіків не було обов'язковим покриття⁷¹. Капелюшки були ознакою містянок, тоді як хустку, шаль чи очіпок носили заміжні жінки у селах. Радянська мода насаджувала однаковість у одязі, поступово жінки позбулися капелюшків як буржуазного аксесуару⁷².

⁷⁰ Street Style Hunter: <https://www.instagram.com/street.style.hunter/?hl=en>

⁷¹ Мишок М. *Мода по-львівськи: як колись одягалися львів'яни, фото* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.032.ua/news/2209025/moda-po-lvivski-ak-kolis-odagalis-lvivani-foto> (25.05.22)

⁷² Козирева Т. *Історія в капелюшках* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/tema-dnya-cuspilstvo/istoriya-v-kapelyushkah> (26.05.22)

Радянська «модернізація» щоденного життя була більш помітна у містах, села ж залишалися форпостами традиційного укладу. Це стосувалося і релігійної культури у всіх її проявах. Так, наприклад, в Церкві Успіння Пресвятої Богородиці УГКЦ в м. Яворів, що розташований за 60 кілометрів від Львова, старші заміжні жінки зберегли традицію покриття голови хусткою, але лише під час Євхаристії. Прихожанка Ольга Пенцко, яка відвідує богослужіння у цій церкві ще з дитинства, розповідає: *«Коли настає час Євхаристії, Причастя, заміжні жінки у нас дістають хустку і покривають голову. Ми стаємо на коліна і так йдемо до священника. Це жест упокорення і смирення перед Богом»*⁷³.

4.2. Значення головних уборів для жінок у православних та греко-католицьких храмах Львова у 2021-2022 рр.

Щоб зрозуміти, яке символічне і практичне значення надають головним уборам жінки-вірянки різних конфесій, було проведено чотирнадцять інтерв'ю з львівськими християнками, а також лідерами їхніх релігійних громад – священниками та пасторами.

Олена Кравчук, незаміжня прихожанка Храму Святого Великомученика Димитрія ПЦУ, коли іде до Сповіді чи Причастя, надягає переважно непрозорий шалик чи хустку з легкої тканини, зокрема часто одягає хустку із традиційними українськими елементами (дод. 5, фото 19). Окрім того, під час Великого Посту дівчина також покриває голову.

*«Чому саме в цих моментах? Бо це Таїнства. При Таїнствах покриваю голову. Чому? Бо так прийнято в нашій церкві. Це вже більше звичай церкви. Також треба бути скромнішою в тому випадку. Хустина додає скромності»*⁷⁴, –ділиться Олена. Вона порівнює покриття голови з постом та скромністю у вигляді: *«Так само, як в пості ми там відмовляємося від чогось*

⁷³ Інтерв'ю з респонденткою Ольгою, дата проведення: 23.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

⁷⁴ Інтерв'ю з респонденткою Оленою, дата проведення: 28.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул.

– помади, косметики... так і хустина додає скромності. Ти побожніше, скромніше виглядаєш»⁷⁵.

Дівчина – дочка священника, тому з дитинства звикла дотримуватися всіх правил та звичаїв церкви. Олена розповідає, що більшість жінок у Храмі Святого великомученика Димитрія у м. Львів притримуються цієї традиції: *«Це як рекомендація, я переважно дотримуюсь, стараюсь. У нас 95% заміжніх ходять з покритою головою, у всіх таїнствах. Жінки, які нечасто ходять до церкви, то можуть не покривати голови»*⁷⁶.

Левову частину християнських церков у Львові складають храми Української греко-католицької церкви (до 35% від загального числа). Згідно з проаналізованими мною інтерв'ю, греко-католички не дотримуються звичаю обов'язкового носіння головних уборів під час молитов та інших релігійних дійств. Чому ця традиція настільки відмінна від православної?

Священник Храму Софії-Премудрості Божої о. Володимир Битюга зауважує, що традиція покривання голови притаманна всьому християнському світу, незалежно від конфесійної приналежності. *«Проте, – каже він, – акценти на зовнішньому вияві віри і внутрішній зібраності, дійсно різні, через місцеві культуру і традицію. Для нашої церкви це правило теж актуальне, але не настільки, щоб при вході у храм, роздавати жінкам хустки, як це роблять деякі московські громади»*. Священник підкреслює, що у греко-католицькій церкві покриття голови для жінок переважно використовується у трьох випадках: після обряду шлюбу чоловік (священник або свекруха) покриває жінку хусткою, що знаменує її подружній послух; під час молитви над матір'ю, яка народила дитину (після обряду хрещення дитини) та на похоронах або під час трауру, коли жінки вдягають чорну хустину на знак туги за померлим⁷⁷.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Інтерв'ю з респондентом о. Володимиром, дата проведення: 25.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

«Колись у давніх спільнотах, коли вони збиралися на агапу (спільні молитовні вечери християн I-V ст. – прим.), то могли й з'являтися почуття одне до одного, тому, аби оминати незручності, треба було зовнішнім виглядом показати свій статус через покриту чи непокриту голову»⁷⁸, – розповідає отець Володимир, зауважуючи роль покриття для демонстрації свого цивільного стану.

Серед греко-католичок носіння головного убору є рідкісним явищем. Проте Богдана Рушак, незаміжня дівчина, що раніше (до 2018 року) відвідувала Храм Софії-Премудрості Божої, стверджує, що носитиме хустку саме до церкви, коли буде заміжною. *«Ні чоловік, і ніхто інший не змінить мій вибір. Так робила моя прабабуся, так робить бабуся і мама. І це не тільки про традицію. Є глибший сенс»⁷⁹, – пише дівчина на своїй сторінці у Фейсбуку. Для Богдани покриття голови для жінки – це знак її покори перед чоловіком. Вона підкреслює, що багато хто не поділяє її думки і приймає це. Дівчина наводить власний аргумент «за» носіння головного убору: *«Якщо справа носіння хусток у храмах вже не актуальна через ряд причин, тоді давайте відмінимо й інші настанови апостолів? Бо 'не актуально' бо 'не на часі' бо 'не модно' бо 'час змінюється' і так ще сто 'бо'»⁸⁰.**

Для респондентки Вероніки, яка також є прихожанкою Храму Софії у Львові та дочкою священника, покривання голови – це вибір кожної жінки. Їй до вподоби, що у греко-католицьких церквах покриття голови не є обов'язковим правилом. Вона зауважує, що дехто із заміжніх старших жінок таки ж покривають голову хустиною в цьому храмі, проте, вкрай рідко⁸¹.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Богдана Рушак, пост на особистій сторінці Богдани // Facebook. – 27.02.2021.

https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=4099497563418500&id=100000748902848

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Інтерв'ю з респонденткою Веронікою, дата проведення: 23.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

4.3. Значення головних уборів для жінок у протестантських громадах Львова у 2021-2022 рр.

У Львові існує велика кількість протестантських спільнот, і кожна з них має свої особливості у питанні покриття голови жінки. Деякі з них дотримуються традицій обов'язкового покриття, інші ж зовсім не акцентують важливості цього звичаю. В окремих громадах зовнішньому вигляду жінки приділяють особливо багато уваги, зокрема під час проповідей та конференцій.

Респондентка Вікторія, що переїхала до Львова разом зі своїм чоловіком п'ять років тому, відвідує баптистську церкву «Преображення». У церкві покривати голову не є обов'язковим, проте дуже бажаним правилом. Майже усі жінки з церкви носять пов'язки на голову (дод. 4, фото 14) або замотують голову шарфом чи хустиною, як це робить Вікторія (дод. 4, фото 15). Традиція носити саме пов'язки чи стрічки здається жінці дивною, адже так більша частина волосся залишається помітною.

«У нас в статуті церкви не прописано цього питання. Але якщо по традиції, я одягаю хустину в неділю. Але, наприклад, в інші дні, коли я прихожу в церкву, то я не покриваю. Було багато випадків, коли я забувала хустку чи шарф вдома, і була на служінні без цього. Тому що в мене не стоїть принципово питання про покривання голови. Я вам скажу чесно, я сама ще в собі не розібралася з цим питанням»⁸², – зізнається жінка.

Вікторія розповідає, що покривати голову лише в неділю доволі нелогічно, адже, якщо за настановою апостола Павла потрібно покривати голову під час молитви, то молимося ми не лише в церкві, а й протягом дня. Жінка задумується, чи взагалі повинне існувати строге дотримання покриття голови у сучасності: *«Якщо це для тебе традиція, яка перейшла в закон – то краще напевно позбутися її. Для кожного покриття – це особистий знак*

⁸² Інтерв'ю з респонденткою Вікторією, дата проведення: 24.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

перед Господом, відчуття смиренності. Я особисто для себе не вирішила, я це не досліджувала, якої я буду триматися традиції. Тому що, якщо це дійсно для молитви чи для покори, тоді мені потрібно буде, як ці мусульманки одіти і не знімати». Для Вікторії, хоч вона й покриває голову у неділю, питання головних уборів все ще залишається відкритим: «Можливо, я боюся для себе відкрити, що це дійсно так. Як відкрию, що дійсно покривати голову, то закрию і все. Або навпаки зрозумію, що моє покривало – це і є моє волосся»⁸³.

Також було проведено інтерв'ю з Віталієм – чоловіком Вікторії, який є дияконом церкви «Преображення». Він навів аргументи, чому у їхній церкві рекомендується одягати головний убір. *«Я всім молодим дівчатам говорю, чому їм нада одівати даже от ці пов'язочки. Лише для того, щоб, якщо молода дівчина, вона вийшла заміж, (...) і десь пішла в гості в іншу церкву, або до нас хтось прийшов (...), і деякі молоді хлопці можуть ту жінку роздивлятися як дівчину, з якою можна якісь відносини будувати». Диякон Віталій стверджує, що бажано носити будь-який головний убір в церкві лише заміжнім, щоб інші чоловіки бачили її статус. «Обручку не завжди видно», – каже диякон⁸⁴.*

Віталій пояснює декілька культурних моментів, які можуть пом'якшити традицію носіння головного убору. Наприклад, у період повномасштабного вторгнення росії в Україну до Львова приїхало багато переселенців. *«У нас жінки були в спортивних костюмах, без покривала, без хусток. Я їм що, скажу: “Не йдіть до Ісуса Христа, бо ви втікли без юбки і без покривала?” Я не порушую традицію. Я не хочу, щоб традиції ся порушували. Бо є хороші традиції. Але проблема з традицією – традиції переходять в закони».*

Віталій підкреслює, що головні убори – це «одвічна проблема баптизму». На усіх баптистських конференціях, після всіх проповідей, на яку

⁸³ Там само.

⁸⁴ Інтерв'ю з респондентом Віталієм, дата проведення: 24.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

тому вони б не були, перше запитання все одно завжди має бути *«А чи треба носити косинки?»*. Чоловік продовжує: *«Тобто в баптистських церквах більше проблем не є, тільки косинки. Задають постійно одне і то саме питання: “Чи треба носити косинки, які мають бути довгі юбки?”»*⁸⁵

Щодо значення покривання голови в їхній церкві, окрім демонстрування статусу, головний убір може виступати знаком смирення. *«Я знаю одну сестру, яка богобоязнена, і вона теж колись бунтувала проти косинок, але один раз їй приснився сон.... Але вона увиділа в снові, що Бог їй говорить носити косинку. І вона з того часу носить косинку. Але це її особистий вибір»*,⁸⁶ – говорить Віталій.

Вікторія розповіла також про іншу вірянку церкви «Преображення», яка дуже строго сприймає обов'язок покриття голови як знак покори своєму чоловікові. Одного разу на весіллі доньки під час спільної фотографії наречена попросила маму зняти косинку для фотографії. Вона відповідає: *«”Ні, я не можу, це мій знак покори моєму чоловіку”*. А її чоловік збоку стоїть і каже: *“Візьми та й зніми”*. А вона: *“Цить будь, тихо”*⁸⁷.

Протестантські громади загалом мають різні погляди щодо покриття жінки. Зазвичай норми декларує лідер громади – пастор. Тому хоча назагал можна прослідкувати деякі спільні риси, простежуються нюанси та особливості окремих спільнот. Анжеліка Шумілова є вірянкою баптистської Церкви Спасителя Христа вже понад 6 років, відвідує церкву з народження. Вона незаміжня, проте покриває голову на основне служіння шаликами, в основному напівпрозорими (дод. 4, фото 20). Окрім того, дівчина старається вдягати головний убір щоденно під час особистої молитви. Вона розповідає, що більшість жінок з її церкви носять напівпрозорі хустини. Щодо значення

⁸⁵ Там само.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Інтерв'ю з респонденткою Вікторією, дата проведення: 24.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

покриття дівчина відповідає, що не до кінця знає, чому вона це робить: *«Наразі це пов'язано з вченням у церкві та сумлінням»⁸⁸.*

Пастор баптистської Церкви Учнів Ісуса Христа, що утворилася у Львові у 2014 році як церква переселенців зі Східної України, Єлисей Пронін пояснив, чому у їхній церкві не практикується покривання голови у жінок. *«Ми в питаннях віросповідання і в питаннях церковних традицій притримуємося тільки біблійних принципів та настанов. Читаючи Біблію в контексті, інтерпретуючи її, ми не вважаємо це обов'язковою настановою. Ми не зберігаємо форми, ми зберігаємо принципи. Форми можуть мінятися – східні, європейські, традиційні, сучасні. Форми одягу, форми поклоніння, форми музики – це все міняється. Але самі принципи мають залишатися незмінними»⁸⁹.*

Також я поспілкувалася з дівчатами із п'ятдесятницьких церков «Воскресіння», «Світло Христове» та «Спасіння». У церкві «Воскресіння» усі жінки та дівчата, незалежно від статусу покривають голову напівпрозорими хустинками. Троє респонденток з цієї церкви носять покриття лише в неділю на служіння, одна – одягає і вдома, носить його майже весь час. Вікторія Калюх, яка одягає хустинку вдома (дод. 5, фото 16, 17), ділиться значенням покриття для неї: *«Покривати голову в церкві – це традиція. А носити вдома і одягати під час молитви – моя власна ініціатива. Я дотримуюся біблійного принципу, а ще мені подобається хустинки як аксесуар. Моє покриття – це знак покори перед Богом».*

25-річна Софія, що також відвідує п'ятдесятницьку церкву «Воскресіння», носить хустку, проте лише заради звичаю церкви: *«Якщо серйозно, то я не розумію чому потрібно це робити. У мене немає особистого*

⁸⁸ Інтерв'ю з респонденткою Анжелікою, дата проведення: 23.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

⁸⁹ Інтерв'ю з респондентом Єлисеєм, дата проведення: 29.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

ствердження для того, щоб покривати голову»⁹⁰. Незаміжні Юлія та Ангеліна Федорчук (дод.5, фото 18) одягають напівпрозорі хустки як символ покори Господу⁹¹.

Олександра із п'ятдесятницької церкви «Світло Христове» почала носити напівпрозорі хустинки вже після заміжжя як знак покори перед Богом та своїм чоловіком⁹². А Софія, що відвідує церкву «Спасіння» із 5 років, носить хустку, бо так цього вимагають правила церкви. У цій церкві покривають голови всі жінки, навіть маленькі діти, у знак покори та смирення перед Господом⁹³.

У практичній частині моєї роботи було проведено чотирнадцять глибинних напівструктурованих інтерв'ю, проаналізовано символічний зміст, що вкладають сучасні вірянки Львова у покривання голови, досліджено релігійно-культурний контекст міста Львова.

Головні убори пересічних мешканок Львова у 2021-2022 роках слугують способом самовираження жінок та стильним аксесуаром. За межами міста закріпилося більше традицій, які можемо простежити через збереження носіння покриття жінками у окремих церквах, як символ упокорення та смирення перед Господом.

У Православній та Українській греко-католицькій церкві існує відмінність щодо правил покриття жінок, хоча традиція церков одна й та ж. У православних церквах більш поширеним є носіння головних уборів, переважно хустин, як знак побожності та скромності. Особливу увагу

⁹⁰ Інтерв'ю з респонденткою Софією, дата проведення: 27.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

⁹¹ Інтерв'ю з респонденткою Ангеліною та респонденткою Юлією, дата проведення: 27.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

⁹² Інтерв'ю з респонденткою Олександрою, дата проведення: 28.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

⁹³ Інтерв'ю з респонденткою Софією, дата проведення: 28.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул

покриттю приділяють у час Посту та виконання Таїнств. У греко-католицьких храмах Львова більшість жінок не покривають голову, а ті, що покривають, роблять це із власної ініціативи. Зокрема, щоб продемонструвати свій статус та покору перед чоловіком. Окрім того, хустка може використовуватися жінкою після обряду шлюбу, під час молитви над матір'ю та як знак трауру.

У протестантських громадах Львова існує найбільше різноманіття звичаїв щодо покривання голови жінок. Церкви консервативного типу традиційно рекомендують жінкам дотримуватися припису про покриття голови. У консервативних баптистів існує різноманіття головних уборів – пов'язки, косинки, шалики чи хустинки. Переважно одягають покриття заміжні жінки задля показу покори чоловікові та смиренню Богові, незаміжні – рідше, проте, якщо одягають, то як символ покори Богу. Для баптистів це питання залишається досі актуальним, оскільки піднімається майже на кожній конференції. Більшість п'ятдесятників носять напівпрозорі хустинки, незалежно від статусу та навіть віку. Це пов'язано із традиціями церкви та покорою Господу.

ВИСНОВКИ

У цьому дослідженні було описано сучасний феномен релігійної культури – головні убори жінок-християнок у Львові 2021-2022 роках. Для того, щоб зрозуміти зміст, який вкладають християнки у носіння головних уборів на богослужіння та поза ними, було необхідно з'ясувати, звідки виникла практика та який її історичний, культурний та теологічний контекст. Саме тому головним завданням першого й другого розділів було знайти відповіді на такі запитання: яким чином традиції й культура протягом історії, починаючи з античності, впливали на причини покриття жінками голови, як саме видозмінювалися типи покриття та закладені у них сенси, про що може розповісти одяг та які основні дискурси антропологічних досліджень одягу в релігійній культурі. У рамках цих двох розділів за допомогою методу історичної герменевтики було проведено аналіз досліджень одягу в релігійній культурі, з'ясовано витoki причин покривання тіла й голови, проаналізовано відмінність між чоловічим та жіночим покриттям і символічне значення покриття як знаку підвладності жінки своєму чоловікові. Це допомогло мені дати відповіді на вищезгадані питання.

У третьому розділі за допомогою методу компаративного аналізу мені вдалося проілюструвати відмінності між головними покриттями жінок різних конфесій та їхнім видозміненням до сучасності. Окрім того, було зафіксовано різницю у сенсах та інтерпретаціях значення головних уборів з плином історії, географічної й культурної приналежності та зміною цінностей. Одні християнські конфесії трактують припис про покриття голови жінки буквально і покривають голову завжди (меноніти, аміші), одні – покривають волосся лише під час богослужіння (православні, консервативні баптисти, п'ятдесятники), а інші – переглянули цю традицію і зовсім перестали змушувати жінок покривати голови (греко-католики, римо-католики). Головні убори жінок із значення символу підпорядкування чоловікові часто перетворювалися просто на модний аксесуар, втрачалось сакральне значення (Англiканська церква). У сучасному суспільстві утворився онлайн рух за

покриття жінок, що носить доволі пропагандистський характер. Отже, практика покривання має місце у сучасному світі і є доволі актуальною у релігійній системі одягання.

У практичній частині своєї роботи було проведено дослідження методом компаративного аналізу та глибинного напівструктурованого інтерв'ю. Було опитано вірянок та священнослужителів міста Львів із Православної Церкви України, Греко-католицької, а також двох протестанських деномінацій – баптистів та п'ятдесятників. У культурному просторі Львова головні убори можна часто побачити на жінках як засіб самовираження та стильний аксесуар. У найбільш традиційній для Львова Греко-католицькій церкві збереглася традиція покривання переважно лише за межами міста. У протестантів бачимо найбільшу різноманітність типів покриття – хустки, шаль, пов'язки, напівпрозорі хустки. Найбільш поширеними сенсами носіння головних уборів серед вірянок Львова є такі: скромність, покора перед Богом або (і) чоловіком, статус заміжньої жінки, традиція церкви/громади.

Отже, змісти покриття голови жінок різних християнських конфесій були розкриті, пояснена мотивація жінок носити головні убори на зібрання/богослужіння та поза ними. Завдяки здійсненому методологічному та історіографічному огляді було простежено і з'ясовано природу покриття, вплив культурних елементів християнства та різних традицій, розмежування гендерних особливостей у причині носіння головних уборів.

Результати дослідження продемонстрували, що більшість заміжніх та незаміжніх дівчат та жінок носять головне покриття із розумінням певного сенсу, який є нав'язаним або усвідомленим. Лише невелика частина жінок відповіла, що не досліджували питання покриття і взагалі не знають для чого вони носять головні убори до церкви.

Перспективи дослідження полягають у продовженні компаративного аналізу сучасних головних уборів жінок у Львові, розширення конфесійного й часового діапазону, осмислення головного покриття жінки не лише з точки

зору традиційності, біблійності та культури, але й естетики й політичного контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Gardiner J. *Is a woman's long hair her covering?* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/articles/is-a-womans-long-hair-her-covering> (16.05.22)
2. Gardiner J. *The Head Covering Movement. Beliefs, Purpose and Values* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/beliefs-purpose-values> (16.05.22)
3. Gardiner J. *Why Head Covering? Reason #1: Creation Order* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/articles/why-head-coverings-reason-1-creation-order> (16.05.22)
4. Gardiner J. *Why Head Covering? Reason #2: Angels* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/articles/why-head-coverings-reason-2-angels> (16.05.22)
5. Gardiner J. *Why Head Covering? Reason #3: Nature* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/articles/why-head-coverings-reason-3-nature> (16.05.22)
6. Gardiner J. *Why Head Covering? Reason #4: Church Practice* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/articles/why-head-coverings-reason-4-church-practice> (17.04.22)
7. Roldan J. *Covering Testimony: Danica Churchill* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/testimonies/covering-testimony-danica-churchill> (20.05.22)
8. Roldan J. *Covering Testimony: Elaine Miller* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/testimonies/covering-testimony-elaine-miller> (20.05.22)

9. The Team of The Head Covering Movement [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.headcoveringmovement.com/team>
10. Богдана Рушак, пост на особистій сторінці Богдани // Facebook. – 27.02.2021. https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=4099497563418500&id=100000748902848
11. Інтерв'ю з респонденткою Ангеліною та респонденткою Юлією, дата проведення: 27.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул
12. Інтерв'ю з респонденткою Анжелікою, дата проведення: 23.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул
13. Інтерв'ю з респонденткою Вікторією, дата проведення: 24.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул
14. Інтерв'ю з респонденткою Олександрою, дата проведення: 28.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул
15. Інтерв'ю з респонденткою Оленою, дата проведення: 28.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул
16. Інтерв'ю з респонденткою Ольгою, дата проведення: 23.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул
17. Інтерв'ю з респонденткою Софією, дата проведення: 27.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул
18. Інтерв'ю з респонденткою Софією, дата проведення: 28.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул
19. Інтерв'ю з респондентом Віталієм, дата проведення: 24.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул
20. Інтерв'ю з респондентом Єлисеєм, дата проведення: 29.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул
21. Інтерв'ю з респондентом о. Володимиром, дата проведення: 25.05.22, Місце проведення: онлайн, з приватного архіву Вероніки Генкул
22. Мишок М. *Мода по-львівськи: як колись одягалися львів'яни, фото* [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<https://www.032.ua/news/2209025/moda-po-lvivski-ak-kolis-odagalis-lvivani-foto> (25.05.22)

Монографії та статті:

1. Ambrosio A. *Invisible Dress: Wearing a Theology of Fashion*, 2019, 21 p.
2. Bacchiocchi S. *Christian Dress & Adornment*, 1995, 161 p.
3. Bhabha, Homi K. 2012. *The Location of Culture*. Abingdon: Routledge, 440 p.
4. Bishau D., Kaseke K. *What is in a Dress? A Historiographical Exploration of the Relationship between Clothing, Morality and Cultural Identity in Zimbabwe*, 19 p.
5. Gill David W. J. *The Importance of Roman Portraiture for head-coverings in 1 Corinthians 11:2-16*, 16 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://legacy.tyndalehouse.com/tynbul/Library/TynBull_1990_41_2_05_Gill_HeadCoverings1Cor11.pdf (15.02.22)
6. Grace Christian Fellowship Church. *1 Corinthians 11-2-16 Church clothes* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://static1.squarespace.com/static/59e8d6e251a584116cadb7f6/t/5a359e9e8165f5e58a799c18/1513463455555/1+Corinthians+11-2-16+for+web.pdf> (15.02.22)
7. Gustavson Carl G., *A Preface to History*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1955, 238 p.
8. Hass B. S., Lutek H. *Fashion and Faith: Islamic Dress and Identity in The Netherlands*, Religions, 10 (6), 356.
9. Karen Tranberg Hansen. *The World in Dress: Anthropological Perspectives on Clothing, Fashion, and Culture*, 28 p.
10. Martin J. William. *1 Corinthians 11:2-16: An Interpretation*, W. Ward Gasque & Ralph P. Martin, eds., *Apostolic History and the Gospel. Biblical and Historical Essays Presented to F.F. Bruce*. The Paternoster Press, 1970, p.232-241
11. Montaldi G. *Fashion and its clothes: a perspective from Christian theology*, 21 p.

12. Weitz R. *Rapunzel's Daughters: What Women's Hair Tells Us About Women's Lives*, Farrar, Straus and Giroux, 2004, 371 p.
13. Біблія. *Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту*: Українське Біблійне Товариство, 1993. Переклад І. Огієнка.
14. Кодекс канонического права. Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. — 624 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/russian/codex-iuris-canonici_russian.pdf (26.05.22)
15. Свендсен Л. *Философия моды* — М.: Прогресс, Традиция, 2007. — 256 с.
16. Стельмашук Г. *Традиційні головні убори українців*. – Київ: Наукова думка; 1993. 240 с.
17. Схіппер М. *Голі чи покриті. Світова історія одягання та оголення*. пер. О. Смерек. – Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2019. 240 с.

Ресурси мережі Інтернет:

1. Berkot D. *Head Covering Through the Centuries* [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.scrollpublishing.com/cgi-bin/sc/ss_mb.cgi?storeid=*10aa1248a706bb410f4e&ss_parm=A77aaa57a18d80656ecf59bdf4d091c26 (23.12.21)
2. Ditzel P. *The Head Covering*, 18 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.wordofhisgrace.org/headcovering.pdf> (19.05.22)
3. Evchurch. *Study 6 – 1 Corinthians 11:2-16 Head Coverings and Corporate Worship* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://evchurch.info/growthgroups/wp-content/uploads/2019/06/Study-6-1-Corinthians-11-2-16.pdf> (04.04.22)
4. Hodgkin E. *Will Kate Middleton be forced to follow this rule at Harry and Meghan Markle's wedding?* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.express.co.uk/life-style/life/911056/kate-middleton-meghan-markle-wedding-prince-harry-news> (28.04.22)

5. Piper J. *Creation, Culture and Corinthian Prophetesses*, 1984 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.desiringgod.org/> (14.05.22)
6. Блог Bible help. *Покривать голову или нет?* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.google.com/url?q=https://bible-help.ru/1-korinfyanam-11-1-16-11-30/&sa=D&source=docs&ust=1651156166439112&usg=AOvVaw3Wg1UFiIS6OwyLppGhgUoY> (20.02.22)
7. Блог православної церкви. *Почему женщина надевает платок в храме?* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.sofija.ru/blog/pochemu-zhenshchina-nadevaet-platok-v-khrame/> (20.02.22)
8. Козирева Т. *История в капелюшках* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/tema-dnya-cuspilstvo/istoriya-v-kapelyushkah> (26.05.22)
9. Ребро Д. *Мовчання дівчат, або історія одного вірша* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://c4u.org.ua/movchannia-divchat-abo-istoriia-odnoho-virsha/> (19.05.22)

ДОДАТКИ

Додаток 1. Різновиди жіночих покриттів та головних уборів

Зображення 1. Жінка молиться з покритою головою, Катакомби Рима, 200 р.

Зображення 2. Анабаптистські жінки за роботою з покритою головою, Нідерланди, 1600-ті рр.

Зображення 3. Жінка з капелюшком, Англія, 1800-ті рр.

Фото 4. Африканські баптисти в Америці, хрещення, 1953 р.

Фото 5. Жінка під час зібрання у п'ятдесятницькій церкві ХВС в м. Івано-Франківськ, сучасність

Фото 6. Православна жінка з покритою хусткою головою, сучасність.

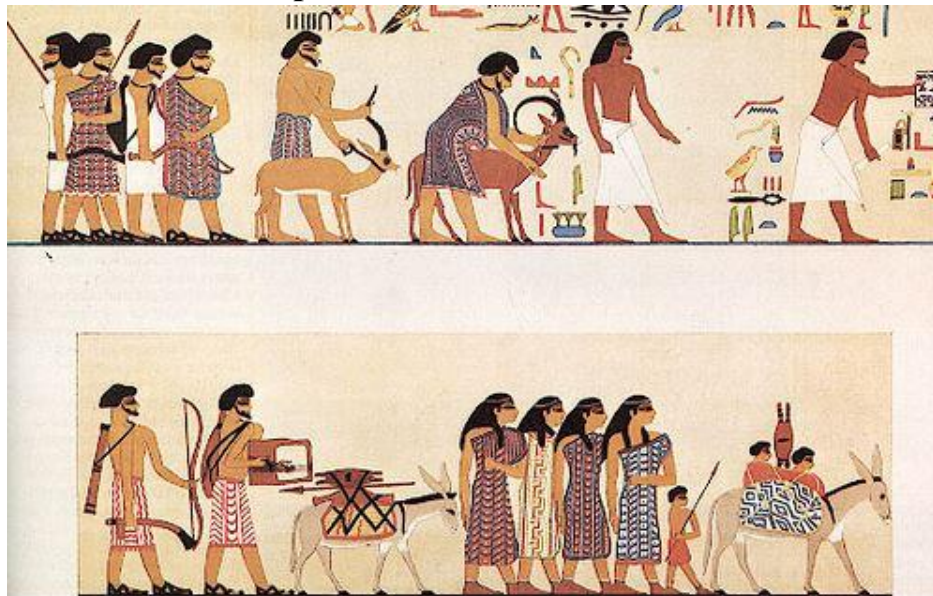

Фото 7. Молода дівчина-аміш у покритті, сучасність.

Фото 8. Спілкування жінок-менонітів, сучасність.

Додаток 2. Допоміжні зображення

Зображення 9. Внутрішня обкладинка Біблійного словника адвентистів сьомого дня, кольорова репродукція, фрагмент. Зображений клан з 37-ми палестинців, що прибули до Єгипту, щоб обміняти чорна фарбу для очей на зерно. Оригінал розташований у некрополі Бені-Хасан, що в Єгипті.

Додаток 3. Фото Street Style Hunter⁹⁴

Фото 10, 11. Дівчата у хустках, Львів, 2022 рік.

Фото 12. Жінка в капелюшку, Львів, 2022 рік.

Додаток 4. Фото головних уборів жінок у Львові, 1930-40 рр.

⁹⁴ *Street Style Hunter*: <https://www.instagram.com/street.style.hunter/?hl=en>

Фото 13. Жінки та деякі чоловіки в головних уборах, Проспект Свободи, початок 1940-х рр.

Додаток 5. Фото головних уборів жінок-християнок у Львові, 2021-2022 рр.

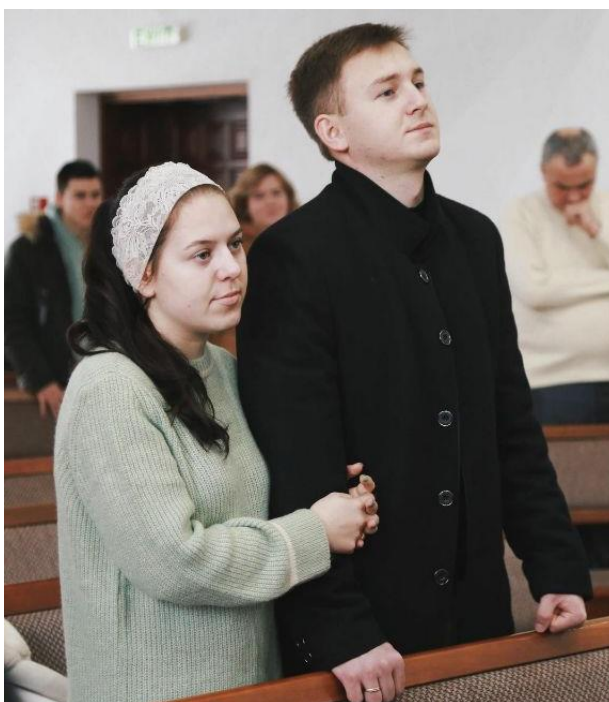

Фото 14. Заміжня жінка в пов'язці. Церква «Преображення», м Львів, січень, 2022 рік.

Фото 15. Заміжня жінка Вікторія покриває голову хустиною, Церква «Преображення», червень, 2021 рік.

Фото. 16, 17. Незаміжня дівчина Вікторія Калюх, членкиня церкви «Воскресіння» (м. Львів) носить напівпрозору хустинку у повсякденному житті, 2022 рік.

Фото 18. Незаміжні дівчата Юлія та Ангеліна у напівпрозорих хустинках, п'ятдесятницька церква «Воскресіння», м. Львів, 2022 рік.

Фото 19. Олена Кравчук, незаміжня, прихожанка Храму Великомученика Димитрія ПЦУ, в традиційній українській хустині, м. Львів, 2022 рік.

Фото 20. Незаміжня п'ятдесятниця Анжеліка Шумілова, Церква «Спасіння», м. Львів, 2022 рік